

Զարեհ Մելքոնեան՝ Սփիւռքահայ Գրող ու Գործիչ

Արցախեան ազատագրական շարժումը 1988ի փետրուարին յոյս ներշնչեց անարդարութեան մը կարելի ճշդումին հեռանկարով առանց նուազագոյն նշանը տալու թէ պիտի կարապետէր նաեւ Հայաստանի ազատումն ու անկախացումը: Այս յեղաշրջումը յստակացուց հակասական իրողութիւնը արտերկրի հայութեան մէջ գոյութիւն ունեցող երկուութեան: Քաղաքական ղեկավարութիւնը, գրեթէ ամբողջութեամբ, անսակարկ կերպով զօրակցեցաւ ու յանձնառու եղաւ Արցախի ազատագրութեան պահանջներուն ու նոր պետութեան ամրապնդման պարտաւորութեանց առանց մտածելու թէ իր անկեղծութիւնն ու պատրաստակամութիւնը կրնային հարցադրուիլ, կասկածի տակ առնուիլ նոյն այդ պետութեան ղեկավար ղեմքերու կողմէ: Արտերկրի ժողովուրդը եւ, խանդավառուեցաւ եւ այդ խանդավառութիւնը գործնականի վերածեց միեւնոյն ատեն վկայելու հայրենաթող ստուար զանգուածի մը իրականութիւնը: Ատկէ՝ Սփիւռքահայ նկատառելի տոկոսի մը խանդավառութեան սանձուիլը, վերապահումի մէջէն արտայայտուող: Հոս որեւէ ակնարկութիւն չկայ ոչ-արհամարհելի զանգուածին որ ... նախանձելի պաղարիւնութեամբ մնաց անհաղորդ կամ անտարբեր ծաւալուող յեղաշրջումներուն առջեւ:

Այս բարդ, հակասական ու երբեմն խրթին իրականութիւնները, իրավիճակները հանրային կարծիքին մատչելի ընելու կոչուած անհատները՝ մեր խմբագիրները, գրողները, կղերականները, չկարողացան իրենցմէ ակնկալուածը տալ: Եղան մարդիկ՝ կտրելով մեր ընկերութեան բոլոր խաւերն ու գաղափարական երանգները, որոնք հայրենասիրութիւնը չփոխեցին ստրկամտութեան հետ, եւ անոնցմէ ոմանք, կղերականներ ներառեալ, պարզապէս ստեցին: Գրողները քանի մը բացառութիւններով, ընդհանրապէս լուռ մնացին եւ այդ լուռութեան պատճառը կուգար ոչ անպայման կարծիք չունենալէն այլ պարզապէս որովհետեւ անոնք կը տեսնէին, կը հաստատէին Սփիւռքի կարիքներու գրեթէ ամբողջական անտեսումը, թողլէր: Անհրաժեշտ է սակայն հաստատելը թէ այդ կեցուածքը չէր յենուր հայրենիքը անտեսելու թիւրամիտ կեցուածքի մը կամ անորակելի ապերախտութեան մը վրայ: Կը բխէր գիտակցութենէ մը թէ Սփիւռքը պետութիւն չէր եւ անոր պահանջներուն անտեսումը կրնար անսրբագրելի հետեւանքներ ունենալ անոր գոյատեւման վրայ:

Այս մտահոգութիւններով ապրող գրողներէն է Զարեհ Մելքոնեանը որուն ուրուագիծը կը փորձուի տալ հոս իր գործունէութեան յիսնամեակին առթիւ: Սփիւռքի ծնունդ է, Սփիւռքի գործիչ եւ ծանօթ Սփիւռքի նկարագրի բոլոր ստորոգելներուն՝ անոր նախանձելի խոյանքներու ատակ ոգիին, կարելիութիւններուն ու իրագործած նուաճումներուն եւ անոր քսութեանց ու ներքինատիպ բանսարկութեանց: Ճանչցաւ Սփիւռքը այնքան որքան որ մէկը կրնար ճանչնալ եւ որքան որ ինքնակոչ նորաբոյս ... «սփիւռքագէտ»ներ պիտի չկարողանան ճանչնալ: Եղաւ այն հազուագիւտ գրողներէն որոնք մերժեցին երեւանէն արձակուած ... «տաղանդաւոր», «մեծ հումանիստ», «մեծ» գրողի վկայագիրները եւ այլ ածականներ նայած որակեալին ու որակողին շոշորթութեան, որովհետեւ անոնք որոնք այդ վկայութիւնները պիտի ընէին, իրենց գործը ցոյց կուտար թէ ի վիճակի չէին նման վճիռներու եւ մանաւանդ իրենք պէտք է վկայուէին այդպիսի արժեւորումներ փառասիրելէ առաջ:

Մեկընեանի Սփիւղքեան Հետաքրքրութիւններուն, մտահոգութիւններուն Հարազատութիւնը կասկածելի չէ որովհետեւ ... նոր չեն: Անոնք կը հանդիսանան իր վաստակին ազգային հասարակական ողնաշարը: Իր Սփիւղքի մասին ունեցած կոցուածքը, դատումները չեն խաչաձեւեր կամ երբեք չեն նուազեցներ իր խանդավառութիւնը հայրենիքի անկախութեան իրականութեան հանդէպ որովհետեւ Սփիւղքը եւ հայրենիքը իրարու չեն հակադրուիր իր մէջ: Գիտեմ այս մէկը որովհետեւ ստեղծուած երկփեղկումը կը դառնացնեն զինք եւ չի բաժնեւոր եղած քննադատութիւնները ներկայ պետական կարգ մը ղէմքերու գործունէութեան ուղղուած: Հոգ՝ մենք կը տարբերինք առանց որ այդ տարբերութիւնը միջամտէ յարգանքիս՝ Յովակիմեան-Մանուկեանի Հայոց լեզուի ու գրականութեան ուսուցչիս հանդէպ:

Այս բոլորը պիտի ըսուէին Պոսթրնի մէջ տեղի ունեցած մեծարանքի երեկոյթին՝ Դեկտեմբեր 6, 1996ին: Ձեռնարկը կազմակերպեր էին քանի մը ընկերներ, Հարվրտի գլխաւոր հիւանդանոցի ականաւոր արեւաբաններէն՝ բժիշկ Զարեհ Տէմիրճեանի գլխաւորութեամբ: Այնպէս պիտի պատահէր սակայն, թէ նոյն օրը կատակ չվերցնող ու խայտառակ ձիւնամրրիկ մը տակն ու վրայ ընէր առէն ինչ եւ առաջին անգամ ըլլալով չկարողանայի տրուած խոստում մը պահել: Ներկայ փորձը արտասանուելիք խօսքն էր կարգ մը առիթին յատուկ մասեր զննելէ ետք:

Զարեհ Մեկընեանի քերթուածները կարգաւր ընթերցողէն կը պահանջէ որ ոչ ծանօթութիւն մը, հաղորդութիւն մը գործին հետ որովհետեւ քերթուածները իրենց կերտուածքով, խորքով, մտածելակերպով այնպիսին չեն որ ընթերցողը չտոտով առնուի անոնց հոսանքին մէջ: Ընկալուած, գրեթէ մասնաւոր ճաշակ կը պահանջեն քերթուածները որպէսզի կարելի ըլլայ ամբողջութեամբ վայելել զանոնք: Օրինակ մը: «Երգ ձկնիկի մասին» քերթուածին մէջ ինքզինք կը պատկերէ իբրեւ լճի մէջ ապրող ձկնիկը.

*Ինծի տրուած այս միակ կեանքը վաղանցուկ՝
Որպէս «Հայ» ապրեցայ ...,
Ու փոխանակ ըլլալու
Ուկրաինացիներու
յաղթական թրածուկ՝
Լճակի ձկնիկ՝ եղայ ..*

Ընթերցողը եթէ պատահի որ ձուկ չսիրէ, գործը կը դժուարանայ: Հոս գործ ունինք սակայն ոչ թէ լճակին որեւէ պատահական ձկնիկին հետ, այլ երփնագեղ ... ձուկին՝ »rainbow trout«-ին հետ որ իր համը հազիւ թէ ուրիշ որեւէ ձուկի գիջի եւ այդ մէկը յայտնի կ'ըլլայ քանի մը տող ետք երբ կու տայ նաեւ տրաման հայ բանաստեղծին.

*Բայց փոխանակ թռելո՛ւ,
Փոխանակ ուկրաինացիներո՛ւն հասնելու՝
Նո՛յն լճակին ափերուն վրայ կ'իյնամ ես,
Ու փոխանակ փոթորկայոյ՜ ջուրերու մէ՛ջ լողալու՝
Յամաքին վրայ կը տապալտկիմ շնչահե՛ղձ ...,
Որպէս ձկնիկ՝ ապրելէ վերջ՝
Կ'ոգեմարիմ հողի ճղճիմ ո՛րդ որպէս ...:*

Սխալ չհասկնալու համար, ըսել ուզուածը հոս այն չէ թէ բանաստեղծը կ'ափսոսայ եղած ըլլալու այն ինչ որ է, յաջորդող տողերուն մէջ շատ յստակ է իր բաղձանքը, լճի ծնունդ՝ կը մնայ, կ'ուզէ մնալ լճին մէջ, իր կամ մեր լճին մէջ

առանց մխրճուելու ճահիճին մէջ: Ճաշակի մասին եղած ակնարկութիւնը ամբողջացնելու համար անհրաժեշտ է որ մատնանշուի իրողութիւն մը եւս: Երբ կը կարգանք իր քերթուածները, կարծէք Զարեհը ինք տեղ մը, մօտ կամ հեռուն նստած, կը կարգայ, կամ կ'արտասանէ իր քերթուածները: Կարծէք ինք պարզապէս կը խօսի ճիշդ այնպէս ինչպէս կը խօսէր դասարանին մէջ կամ մեր պատահական հանդիպումներուն, կամ հեռաձայնի վրայ: Կ'ակնարկեմ գործին հարազատութեանը՝ բռնազբօսէ զերծ, հեղասահ գնացքին հակառակ երբեմն ընտրուած նիւթերու ծանրութեան, խորութեան: Այլ խօսքով մարդը ոճ ունի եւ այդ ոճը ինքն է, իր քերթողական արուեստինմիջուկային թթուներու մատնահետքը, աւելի հասկնալի բացատրութեամբ՝ իր քերթողական արուեստին DNA fingerprint-ը որ կը թելադրէ միայն ու միայն Զարեհ Մելքոնեան եւ ուրիշ ոք:

Արժեւորումի փորձը կը պարտադրէ նկատի առնելու անհատը իր ամբողջութեանը մէջ՝ հասարակական գործունէութիւնը, գեղարուեստական վաստակը եւ անոր անհատականութեան հէնքը հիւսող տարրերը: Այլ մատնանշումը անհրաժեշտ է, որովհետեւ հազուադէպ չեն պարագաներ երբ անհատն ու գործը իրարու հետ խոտոր կը համեմատին: Արդ, եթէ ընդունինք Փասթերնաքի բանաձեւումը թէ «բանաստեղծը չի կրնար նաեւ ըլլալ գէշ մարդ» կամ չըջնելով՝ չոշորթը չի կրնար ըլլալ նաեւ լաւ բանաստեղծ, ապա պատկերէն կը զեղչենք կարեւոր թիւով անձեր որոնք կը փորձեն, տառացիօրէն մարդ կը ջանաս գտնել, մանաւանդ այս ափերուն ծփացող մտքի դիրտերը, համոզելու թէ բանաստեղծ են: Անհատին հետ որու մասին արժեւորումի այս փորձը կը կատարուի այդ ուղղութեամբ մտահոգուելու պէտք չունինք:

Գրականութեան պահերէն մէկն էր, 1957ի Ապրիլ-Մայիսին, կէսօրէ ետք մը, ժամը երկուքին զուգահիւսող պահու մը: Ճշգրիտ նիւթը չեմ յիշեր: Կը խօսէր խորհրդահայ գրականութեան, խորհրդային այլախոհ գրողներու, մասնաւորաբար Փասթերնաքի մասին: Տառացիօրէն կը յիշեմ իր մէկ հաստատումը թէ «պէտք չէ մտածել կամ ակնկալել որ երբ Հայաստանը անկախանայ, Սփիւռքէն պիտի երթան անոր գլխաւոր ղեկավարները: Երկրէն պիտի գան այդ բոլորը ու առնեն Երկրին ղեկը»: Առարկողներ թերեւս ըլլան հիմա, թէ այդ հաստատումը կամ կարծիքը պատահական էր եւ մասնաւոր ոչինչ կը նշանակէ: Այդ գնահատումը ճիշդ չէ ու արդար չըլլար կարծիքը յայտնողին համար, որովհետեւ պարզ կարծիքէ մը աւելի հասարակական դատողութիւն, կեցուածք կը թելադրէր այն օրերուն երբ անկախութեան հեռանկարն իսկ չկար: Ճիշդ այնպէս ինչպէս օրինակ նոյն տարուան ընթացքին նախկին ազատամարտիկ՝ Վանի ազատագրման մասնակից, Յակոբ Ոսախեանը կամ 1965ին Մօրուս Հասարակութեանը խոր հաւատքով կը պատգամէին թէ դարը պիտի վերջանար Հայաստանի անկախացումով: Եթէ սխալեցան այդ մարդիկը իրենց հաւատքին մէջ, սխալեցան կարծելով, հաւատալով թէ այդ անկախացումը պիտի ըլլար նաեւ Միացեալ Հայաստանով: Եթէ այդ մարդոց կը մերժենք մարգարէական յատկանիշներ, չենք կրնար սակայն այդ երեքին ու անոնց նման ոչ նուազ հաւատաւոր ուրիշներու, ժխտել անխախտ, խոր ու չտարուբերուող հաւատքի մը առկայութիւնը:

Զարեհը իր հաւատքը գործնական կիրարկումի ենթարկեց կեանքի ընթացքին՝ հետեւելով զինք նախորդող շարք մը ժամանակակից մարդոց աւանդութեան, փոխանցելու այդ հաւատքը հասնող սերունդներուն ուսուցման, դաստիարակման ճամբով: Եղաւ հայոց լեզուի ու գրականութեան ուսուցիչ՝ սիրուած ու փնտռուած: Մէկը որ կը հաւատար իր դասաւանդած կտորներու

որին ու կարելիին սահմաններէն անդին կը փորձէր, կը ջանար, կը յաջողէր իսկ, տաղել մատղաշ աշակերտներուն մէջ սէրը հայ գիրին ու լեզուին հանդէպ, բնականորէն ճիշդ սորվելու ու մանաւանդ ճիշդ կիրարկելու նոյնիսկ առօրեայ գործածական լեզուին մէջ: Ամերիկայի մէջ չարունակեց ուսուցչական առարկէն՝ նետուեցաւ ազգային կեանքի հոգին մէջ քիչ մը աւելի հայացնելու, քիչ մը աւելի երկարաձգելու ազգային նկարագիրը այս գաղութէն ներս եւ նոյնքան կրքոտ ու սիրով գործեց իբրեւ գործիչ, իբրեւ ղեկավար դէմք իր կազմակերպութենէն ներս՝ ՀԲԸՄի մէջ: Եթէ այդ պատկառելի կազմակերպութեան կծկումը այս գաղութէն ներս կ'արդարացուէր տնտեսական մտահոգութիւններով, ապա այդ նահանջին սկիզբէն իսկ, ինք քաշուած էր պատնէշէն, եւ չունէր ոչ մէկ ներդրում այդ նահանջին մէջ: Ահա այս է սեղմ ուրուագիծը հասարակական գործիչին, ազգային կեանքի մասնակից, պայքարող աշխատին՝ Հալէպ սկսած, Պէյրութի մէջ թրծուած ու ասպարէզ իջած եւ հոս մնացած ազգային կեանքի տաք ու պաղ ու երբեմն այրող քուրային մէջ:

Անխուսափելի է յստակացումը այստեղ՝ թէ իր հասարակական գործունէութիւնը, ազգային դէմքի հանգամանքը մտած ե՞ն իր գրականութեան մէջ: Վստահաբար, այլապէս ուրուագծումի այս փորձը անտեղի պիտի ըլլար կամ պիտի չըլլար բնաւ: Աւելի քան յիսնամեակ մը առաջ գրուած քերթուածի մը մէջ լեւ. բանաստեղծ Չեսլաւ Միւռլ կը պատգամէր թէ բանաստեղծը ազգեր ու ժողովուրդներ կ'ազատագրէ: Իսկ Ջարեհը՝ 1981-ին գրուած քերթուածի մը մէջ տասնըեօթ տարեկան աղջիկ մը կը զգուշացնէ.

*Գրողն ու գրածը իր, պատիկ աղջիկ սիրահար՝
Իրարու հետ չշփոթե՛ս...*

Եթէ լեւ. բանաստեղծը ինքզինքին պէտք եղածէն աւելի կարեւորութիւն կուտար, ապա Ջարեհին իրապաշտութիւնը կը շեշտէ գրաւութիւնը տրուած խրատին: Ճշմարտութիւնը սակայն այս երկու մէջըբերումին միջեւ տեղ մըն է եւ որովհետեւ գրողը, բանաստեղծը ի վերուստ պարտաւոր է իր ժողովուրդին «հոգեյատակը» խռովող տագնապներուն, խռովքին, ապրումներուն նաեւ յաճախանքներուն արտայայտիչը ըլլալու, Ջարեհը եղաւ այդ յանձնառու գրողը: Ջարեհին հայրենասիրութիւնը, իր քերթողութեան ազգային ոգին կամ ստորոգելիները պատուաստուած են փոխանցիկ զգացականութեան, ապսպրուածութեան, կեղծիքի, աժան վարակումներու դէմ որոնց այնքան յաճախ կը հանդիպինք այն գրողներուն մօտ որոնք ոչինչ ունին մեր ժողովուրդին հետ բայց կը պնդեն զրել մեր պատմութեան մասին՝ մուրալով ճանաչում ու յարգանք «հայրենասիրական» քուրջով իրենց ոչնչութիւնները վարչամակելէ յետոյ:

Վերի բնորոշումը, պատուաստումի պատկերով, կարելի է ընդհանրացնել Ջարեհին գործին ամբողջութեանը համար, սիրային բանաստեղծութիւնները եւս ներառնելով: Թերեւս այս անանձնականութիւնը, քիչ մը հեռուէն դիտելու փորձը զինք կը պաշտպանեն ստեղծուած նոր իրականութեան մէջ: Կ'ակնարկեմ Հայաստանի անկախացումին որ գրողներէն խլեց ազատութեան, անկախութեան մասին երազելու մղումը:

Յամենայնդէպս, քերթուածներուն մէջ առկայ տագնապը, խռովքը անխուսափելիօրէն կը համակեն ընթերցողը: Մէջըբերուած քանի մը տողերը կը պարզեն ըսել ուզուածը.

Աշխարհին պատկանելու
 Վերջին ու միակ միջոցն էս դուն՝
 Հայերէ՛ն լեզուն... և
 Կրեցան պարիսպն՝րը բոլոր՝ բոլո՛ր երապներուն
 ...
 Պարպուեցաւ յոյսերուս շտեմարա՛նը դարաւո՛ր...
 Քեզմէ՛ պատ ինքնութիւն չունի՛մ ես
 Այլե՛ւս...

Որպէսզի եզրակացնէր

Ուրիշներու
 Չպատկանելո՛ւ
 Վերջնագոյն
 Փորձս ես դուն՝
 Հայերէ՛ն Լեզուն...:

Անշրջանցելի իրականութիւնն է այս մէկը ի հեճուկս Հակառակը արդարացնել փորձող քիչ մը ընկրկում, քիչ մը ստորակայութեան բարդոյթ եւ մեր կղերականներէն, անկախ աստիճանէն, ոմանց համար քիչ մը մարդոց - քանի մը տղար ունեցող - հաճելի թուիլ բուրող մարզանքներուն: Հայ լեզուի անհրաժեշտութիւնը երբ կը շեշտուի, բանաստեղծը ճշմարտութիւնը կը հաստատէ միայն:

Ազգային ուրիշ իրականութիւն մը եւս կը տազնապեցնէ բանաստեղծը: Սփիւռքն է ատիկա եւ իր մտահոգութիւնը, մօտեցումը բոլորովին կը տարբերի մեր օրերու շարք մը մարդոց ընկալումէն: Իր պատկերները Սփիւռքէն՝ թանձրացեալ յոռետեսութեան մը վկայութիւնը ըլլալով հանդերձ հեռու չեն ճշմարտութենէն.

Սփիւռքը հիւանդ փի՛ղ՝ կքած է ինք-իր վրայ,
 Ու թէեւ կիսարթուն՝ արդէն կը խոկայ՝...:
 Չինք սթափեցնե՛լ կը փորձեմ՝
 Մահաքունի մէջ չմտա՛ծ...:

...
 Փոխանակ զի՛նք արթնցնելու՝
 Ե՛ս է որ կ'արիւնիմ,
 Ե՛ս է որ ուժասպառ կ'իյնամ գետին...:

Նոյն պատկերը կը շարունակէ յաջորդող քերթուածի մը մէջ.

Պատկած պատմութեան մահիճին մէջ հնամեայ՝
 Սփիւռքը մահամե՛րձ՝ կը տնքայ՝...՝
 ձեռքը անոր բազկերակին վրայ՝
 Բժիշկը կը նայի ինծի,
 Բժիշկը կը խօսի,
 -Տկարացած է այնքա՛ն՝
 Որ հոգեվարքը, բարեբախտաբար, պիտի ըլլայ շատ կարճ...
 -Ժողովուրդ մը ամբողջ, այսպէ՛ս, աչքերուդ դիմաց՝
 Չի՛ կրնար մեռնիլ յանկարծ,-
 Կը բողոքեմ...:

Եզրակացնելով՝ Սփիւռքի մահուան հեռանկարը կը մղէ զինք մտածելու.

Չէ՛, պէտք է մէկը սպաննէ՛՝ զիս անպայման...,
Կամ՝
Պէտք է ինքնասպա՞ն ըլլամ...:

Նման տազնապները տարբեր ձեւերով կը սեւեռուին շարք մը այլ քերթուածներու մէջ. օրինակ՝ «Երգ Կամաւոր Կարապետին Մասին», «Երգ Յապաղումի» եւ Շիրակոյի նուիրուած երկարաշունչ քերթուածի մը մէջ որ պիտի չգիշեր Գարլ Սէնտպըրկին քաղաքի պատկերման մէջ: Այդ բոլորը՝ հարազատ են, անմիջական են ու ժամանակակից եւ գրեթէ վաթսուներեայ անջրպետէ մը՝ արձագանգը կամ եզրակացութիւններու համընկնում մը Շահնուրի «Նահանջ»ին հետ:

Հոս լուսաբանութիւն մը անհրաժեշտ է: Այս քերթուածները հաւաքուած են «Ծնծղաները Ուշինչին» քերթողագիրքին մէջ՝ լոյս տեսած 1982-ին եւ զօրաւոր ազդեցութեանը տակ ամբերիկեան միջավայրին պարզած պատկերին: Ատենին թերեւս ամբողջութեամբ համաձայն ըլլայի հետը, բայց անկախ Հայաստանի իրականութիւնը լաւագոյն ապահովութիւնը չէ՞ Սփիւղքի ազգային գոյատեւման: Հայաստանի իրականութիւնը չի՞ փոխեր շարք մը հիմնական տուեալներ ու ենթադրութիւններ անցեալէն եկող, բայց անկարող՝ այլեւս վճռորոշ դեր ունենալու: Բանաստեղծը պիտի ուզէ՞ր վերանայիլ իր դատումներուն, վճիռներուն, կեցուածքներուն: Թերեւս յառաջիկայի գործերուն մէջ պատասխանները կ'ունենանք այս հարցումներուն, բայց տարակուսելի է թէ արմատական վերաթելորումներ նշմարենք:

Նոյն նիւթերը տարբեր ձեւերով մուտք են գործած իր թատերախաղերուն մէջ: Եթէ «Բանալիներ»ը ունի մարդկային տկարութիւնները քննարկող բնոյթ ապա շարք մը ուրիշներ հիմնականին մէջ կը զբաղին մեր, սփիւղքեան բարքերով: Թատերախաղերը, անպայման երգիծական չեն, բայց սուր հեզնանքը կամ հեզնախառն զուարթախոհութիւնը չեն բացակայիր: Անոնց թիրախը մենք ենք, մեր միամտութիւնները, մեր ընչաքաղց անգիշողութիւնը իրարու հանդէպ, մեր կուսակցութիւնները, մեր օտարամոլութիւնը: Այս բոլորը զիրար հրմշտկելով երեւան կուգան իր «Մեծ Ժողովը»ին մէջ քանի մը էջերով խտացուած: Հոն ամէն ինչ կայ, ինչ որ մեզ կը հետաքրքրէ, այն ինչի մասին որ կը խօսինք ամէն օր եւ վերամշակուած տարբերակին մէջ ներկայ է նաեւ անկախութիւնն ու անոր ունեցած ազդեցութիւնը Սփիւղքի վրայ: Զարեհը ընտրած է օտար օրիորդ մը՝ մեր ախտաճանաչումը կատարելու, ուշադրութիւնը կեդրոնացնելու մեր օտարամոլութեան վրայ: Մեր ունակութիւնը օտարին ունկնդրելու եթէ նոյնիսկ օտարէն եկող թելադրութիւնները կամ կարծիքները հասարակին սահմանը չանցնին:

Քննարկումը կամ բժշկական տարազումը գործածելու համար՝ կենսահերձումը (biopsy), կը կատարուի հարցումով մը ուղղուած մեզի՝ թէ երբեւիցէ մտածած ենք թէ ինչո՞ւ մինչեւ հիմա չենք անհետացած: Բարեբախտաբար, տրուած է նաեւ բացատրութիւնը թէ ժողովուրդ մը կ'անհետի երբ «հեռանայ իր լեզուէն, մշակոյթէն, աւանդութիւններէն, հաւաքական երազներէն» ու կ'ենթադրէ թէ 25-30 տարիէն հաւանաբար մեր ժողովուրդը չքանար եթէ Նորհրդային Միութիւնը տեւէր քիչ մը եւս: Սփիւղքի տկարացումը կը վերագրէ այն ժամանակահատուածին երբ Սփիւղքահայը սկսաւ դրամ չահիլ ու հանգիստ փնտռել՝ յղիացումի մէջ, ջնջելով առաջին 30-40 տարուան բարգաւաճման իրագործումները: Կը դատապարտէ Սփիւղքի ղեկավարները՝

անկախացումէն ետք Սփիւռքը լքելուն փաստին համար «աւելի արագ լքելու Սփիւռքի ինքնապաշտպանութեան դիրքերը»: Քննադատութենէն զերծ չեն Իսրայէլ Օրին՝ իր միամտութեանը, իսկ Ռաֆֆին ու իր խնամքը իրենց անհիմն երազատեսութեան համար: Կայ տարազնաց (oblique) դատապարտութիւն մը՝ կաթոլիկ եկեղեցիին, պայմանաւորած ըլլալուն համար խնդրուած օգնութիւնը դաւանափոխութեամբ, թէեւ այս օրերուն՝ կաթոլիկ եկեղեցին խնկարկող Իսրայէլ Օրինին փոխարինած են մեր կղերականները, կ'երեւի Հայաստանի փրկութիւնը ապահովելու: Հոս ցոյց կուտայ Ռաֆֆիի խնամքին լաւատես երազին շրջուիլը երբ կը յայտնէ «փոխանակ իրենք [Քիւրտերը] լուծուելու ձեռք մէջ՝ իրենց մէջ ձուլած են բազմահազար Հայեր» եւ ուրեմն «անհատ մը կրնայ իր երազին մէջ ամէն բան տեսնել, բայց ժողովուրդի մը ղեկավարութիւնը չի՛ կրնար...»: Պիտի ուզէինք հաստատել այն փաստը թէ ի վերջոյ ունեցանք աներազ ղեկավարութիւնը՝ Հայաստանի ներկայ վարչախումբը որուն նպաստները մեր ժողովուրդին եղան Բլէյշեանն ու Բլէյշեանիզմը ...: Վերադառնալով Ջարեհի թատերախաղին, հուսկ ուրեմն, «Թուրքերն ու մենք բնական բարեկամներ ենք» որովհետեւ «Քիւրտերուն դէմ են թուրքերն ալ»: Հեզնականօրէն ըսուած է այս վերջինը ու երգիծանքը կ'ընդգծէ միամտութիւնը կարծիքը յայտնողին: Բայց, չի կրնա՞ր նման իրավիճակ մը ստեղծուիլ:

Ասոնք են արծարծուած հարցերը որոնց պատասխաններուն փնտռողը գտնէ եւրկու-երեք սերունդ զբաղեցուց ու յաջորդող սերունդները պիտի չարունակեն զբաղիլ վստահաբար եթէ մինչ այդ ... լուծուած չըլլան: Փորձանաւոր է իրեն հետ համաձայնիլը բայց հակառակ անցնող 4 - 5 տարիներու ներկայ կառավարութեան խարխափող, խափանող ու երկփեղկող ազգային քաղաքականութեան, հայրենի անկախ պետութեան մը իրականութիւնը կը պարտադրէ լաւատես ըլլալ ... առանց փայփայելու խնամքին երազը: Իսկ թէ Սփիւռքի ղեկավարութիւնը «չկրցաւ որեւէ բարեխառն արձանագրել» այլ խօսքով՝ վիժեցաւ, տարակուսելի է: Չեմ գիտեր թէ Ջարեհը ինք իսկապէս համոզուած է ըսածին: Եթէ նոյնիսկ ոչինչ ըրաւ, նոյն այդ դատապարտող ղեկավարութիւնն էր սակայն անցնող տասը քսան տարիներուն սփիւռքահայը իր թմբիրէն հանել փորձողը: Քննադատելիք բան կայ անշուշտ, բայց ըսել թէ ոչինչ չարձանագրեց, կը թելադրէ քիչ մը աճապարուած վճիռ որ լաւագոյն պարագային ճիշդ չէ:

Հակառակ նշուած վերապահումներուն ու դիտողութիւններուն, գրողը իր տարերքին մէջն է այս դիտարկումներով: Անհրաժեշտ է արձագանգել բանաստեղծին, վիճելու գնով, որովհետեւ հանրութիւնը ամէն ինչ ունի չահելիք նման փոխասացութիւններէ: Չեմ յիշեր կարդացած ըլլալ որեւէ գրախօսական կամ գրադատական գործ հարցադրելու, քննարկելու խնամքին տրուած այս մեկնաբանական արժեւորումը եւ հաշուետուութեան կանչելու Ջարեհը՝ ոչ չարամտութեամբ այլ ծաւալելու ըսուածը եւ կամ անոնք որոնք պիտի վիճէին իրենց փոխ առարկութիւնները ներկայացնէին: Ի վերջոյ բաւականին լուրջ հարց մըն էր մէջտեղ հանած կամ քննարկած: Հարց մը որ ուղղակիօրէն կ'առնչուի հարիւրամեայ ազգային ազատագրական պայքարին ու անոր անդրանկագոյն գաղափարախօսին հետ:

Ակնարկեցի սկիզբը թէ իր բանաստեղծութեանց մէջ բանաստեղծը ընդհանրապէս ջանացած է սանձել զգացականութիւնը: Իբր արդիւնք այդ ջանքին ունինք գրող մը որ արդիական է ազգային առհասարակութիւնները պահելով հանդերձ, ժամանակակից պահանջներուն տեղեակ՝ առանց գոհելու լեզուն, լեզուական թէքնիքը, ինքնուրոյն ըլլալը փաստելու համար: Խոհական

կոորներուն մէջ առարկայական մտածողութեան, արդիական մտածելակերպի իրողութեան մէջէն բանաստեղծական զգայնութիւնները, զգացականութիւնը, ամբողջութեամբ չեն զիջիր տրամաբանութեան, փրկելով բանաստեղծութիւնը, անոր քնարական շունչը: Տարօրինակ չէ այս հակասական երկուութիւնը եթէ նշատի ունենանք ազդեցութիւնները որոնք կրնան հետք մը ձգած ըլլալ բանաստեղծին կազմաւորման յառաջընթացին վրայ: Եթէ պիտի մասնաւորենք այդ ազդեցութիւնները, կը թուի թէ Թէքէեանը, Զարիֆեանն ու Շահնուրը բաւականին մօտիկը պէտք է ըլլան Զարեհին:

Ոռհական-փիլիսոփայական քերթուածները ամէնէն ցայտուն ձեւով կը դրսեւորուին երբ բանաստեղծը կը դիմագրաւէ ծերութիւնը եւ անոր անխուսափելիութիւնը եւ Աստուծոյ իրականութիւնը կամ գոյութեան ստեղծութեան: Առաջինին պարագային՝ կ'ընդունի գալիք ... «նաւաբեկում»ը, զործածելու համար Տրփուին պատկերը: Երկրորդի պարագային շատ վստահ չէ թէ ինչպէ՞ս պէտք է դիմագրաւէ Աստուծոյ գոյութիւնը եւ ինչպէ՞ս պիտի զգտագործէ այդ գոյութեան հարցը իր մտածումները կամ տեսակէտները հիմնաւորելու համար: Ծերութեան անխուսափելիութեան պատկերը ինքնուրոյն է:

*Ինչպէս սրարշաւ ձիերու երամակ,
Որ կը հեռանայ շարունակ՝
Տենչերս իմ պիս կը լքե՛ն...
Անոնք մարմինիս բոլոր խորշերէն՝
Ուղեղիս մէ՛ջ կը խոնուին,-
Կարծես ինք-իրմէ՛ կը փախչի
Մարմի՛նս իմ,
Կարծես մարմինէս՝ միայն
Մտածունքս կը մնան...*

ուրեմն, տեղատուութիւնը կամ անձնատուութիւնը.

*Հիմա ես
Պաշտօնապէս
Ծերութիւնը ընդունելո՛ւ կը պատրաստուիմ ...:*

Եւ հուսկ՝ առաջին ապացոյցը կամ ... ախտանշանը ծերութեան, երբ հակառակ իր թելադրանքին, կը մոռնայ իր իսկ պատգամը չխրատելու եւ ...

*Որդի՛,
Ահա գերագոյն ու վերջին խրատս քեպի,-
Որքա՛ն այ ծերանաս,
Եթէ կրնա՛ս՝
Խրատ բնա՛ւ չտա...*

Ու այս բոլորին միջեւ ծերութեան մէկ պատկերը ուր ամէն ինչ կը պարզուի որպէս ... ծերացած սրտի ծեր մխիթարանք.

*Ճի՛շդ է, շրթունքներս ու լեզուս տժգո՛յն են,
Ու քիմքս կը չորնայ անպզայաբար...,
Բայց հիմա շրթունքներս երգե՛ր գիտեն՝
Որոնց մէջ բերաննե՛ր կան հապար,
Բուրաւե՛տ, հիւթալի՛, անթառամ բերաններ...:*

Ճի՛շդ է-
 «Բայց ճիշդ ըլլալը միշտ չսխալիլ չէ՛...»
 Ու հիմա կ'ըսեմ, - Ողջո՛յն
 Ի՛մ ծերութիւն՝
 Իմ միակ կարելի՛ երիտասարդութիւն...:

Այրած թէ ծերացած մխիթարանք, կարելու չէ որովհետեւ երկուքն ալ նոյն կացութիւնը կը թելադրեն՝ գործածել անցեալի յուշերը ներկայի անաւորութիւնը մեղմելու համար: Տարբեր ելք չէր կրնար ըլլալ այնքան ատեն որ գրողը կամ բանաստեղծը կամ անհատը կը մերժէ կապել Մայակովսկիի լուծումը:

Իր քերթուածներուն մէջ կարողացած է տալ կամ թելադրել այն թէ տարիքէ մը ետք կիները այլեւս միայն անցած ու անդառնալի յուշեր կ'արթնցնեն եւ թէ մանաւանդ ծերութիւնը կը ստեղծէ ողբերգութիւններուն ամէնէն ողբերգականը ոմանց պարագային, երբ կը մղէ այդ անհատները վերածուելու բարոյախօսներու:

Սիրոյ իր քերթուածները կը յատկանշուին արու յանդգնութեամբ եւ բացակայութեամբը կեղծ ամօթխածութեան ու բռնազրօս համարձակութեան՝ ինքզինք զերծ պահելով ընթերցողը գայթակղեցնելու մանկամիտ յաւակնութիւններէ մղուած զարտուղի միտումէ մը մեր գրականութիւնը արդիականացնելու: Երկու հակիրճ մէջբերում «Մարդագայլ ու համբարու» եւ «Տարփածաչ» քերթուածներէն որպէս նմուշ հոն զըսելորուած ակնորժակներուն.

Կէս-գիշէ՛ր ու լիալուսի՛ն...
 Վախով՝ ձեռքերու՛ս կը նայիմ,
 Ուր սեւ մապ ու եղո՛ւնգ կը բուսնին արդէն...,-
 Գալլամա՛րդն է որ ինձմէ՛ ներս կ'արթննայ վերստին...:

...
 - Քեպ է որ,
 Իմ աղուոր՝
 Այս գիշեր պիտի յօշոտեմ...
 Քեպմէ՛ աւելի թպնկագին՝
 Ո՞վ ունիմ...:

կամ

Նախաճաշի սեղանը պատրաստա՛ծ եմ արդէն՝
 Երբ դուն կը ննջէի՛ր տակաւին,
 Ու հիմա, այո՛, կ'ուզե՛մ
 Որ դէմ-դիմաց նստինք նախաճաշի՝
 Մե՛րկ ամբո՛ղջովին...:

Տարբեր լեհ բանաստեղծի մը, Շիմպորսկայի համար «Ռամբլանթի մերկ կիները ճարպակալած սիրոյ ամաններ» էին բայց Ջարեհին արուին պատկերը աւելի թանձրացեալ ձեւով կը փոխանցէ անասնական կիրքին տարփայարոյց ներկայութիւնը, ընելով իր պատկերը աւելի ապրող քան պաղած իւղի պարունակ Շիմպորսկայի պատկերած պարունակեալները: Իսկ զոյգ քերթուածներու մտայնութիւնները կը մոռցնեն ծերութեան յառաջացուցած տագնապները կամ հաշտութիւնը, որովհետեւ մերկ նախաճաշ ու յօշոտելու ակնորժակները նոյնը չեն ինչ որ ատամնաթափ ծեր բերաններու թելադրած ... բարոյախօսութիւնը: Ջարեհը գալլամարդու պատկերին մէջ կը մօտենայ վարուժանի վագրին անոր թելադրած սեռային տրամադրութիւններով:

Այս բոլորէն դուրս, հաճելի ու ինքնուրոյն նորարարութիւն մը, առանց որ այս բառը անհրաժեշտէն աւելի ծանր թուի, ըրած է բանաստեղծը իր վերջին գրքին «Կեանքով եւ Մասամբք Նորին»-ին մէջ: Առած է մեր գրականութեան յատկանշական սիրային քերթուածներէն շարք մը, Սայաթ Նովայէն, Վարուժանէն, Թէքէեանէն, Ջարիֆեանէն եւ ուրիշներէ ու խօսեցուցած է զիրենք ու իր ձեւով վերակենդանացուցած իրենց ոճով ու լեզուով գրեթէ: Իբրեւ նախերգանք այդ բոլորին երկնած է իր լաւագոյն կտորներէն մին՝ «Սիրոյ Մասին» ուր սէրը կ'երթայ բոլոր անոնց որոնք տուած են աւելը իր քերթողական արարումին, վերածելով բանաստեղծութիւնը սիրոյ հանգանակի մը ուր ցոյց կը տրուի թէ ինչպէս պէտք է սիրել մեր բանաստեղծները, մեր իրաւները: Այնքան երախտիք կայ ու սէր ու գորով, այնքան հիացմունք կայ, առանց կեղծիքի, ապահովելով անխարդախ հարազատութիւնը ապրումներուն, զգայնութիւններուն.

Պիտի ուզէի՝ ես՝
Հաւատարի՛մ ըլլալ՝ Սայաթ Նովա՛ն ինչպէս՝
Իր կոյպա՛յի՛ն արքենի...,
Ու յանձն առնէի պիտի
վտարուի՛լ բոլոր մեծի՛խներէ՛ն աշխարհի:
...
Վարուժանին պէս առնագե՛ղ ու հեթանո՛ւն
Ըլլալ պիտի ուզէի...,
Եւ յա՛նձն առնէի պիտի՝
Աշխարհի կրկէսներուն մէջ բարբարոս՝
Մարտի հրաւիրել ըմբշամարտիկ ու գապա՛ն,
Ու սէ՛րս պաշտպանել՝ կեանքիս գինս՝ վ անգամ...:
...
Թէքէեանին պէս խոհուն եւ ապնուակա՛ն,
- Պիտի ուզէի երապի՛ վերածել սէրս, ու վայն փնտոել յաւիտեա՛ն:

Այս քերթուածը կը յիշեցնէ Ջարենցի թերեւս վերջին քերթուածը, բանտի մէջ գրուած ու ձօնուած Աւետիք Իսահակեանին, լսելէ ետք բանտարկեալի մը կատարումը «Որսկան Ախպեր»ին: Հոն ուր Ջարենցի անպարփակ սէրը Իսահակեանի հանդէպ կ'առաջնորդէ «դարերի խորքից» եկող «բրոնզէ քերթողը» պակուցիչ խոնարհութեան Վարպետին հանդէպ, Ջարենցը կը շնորհի ու կը տարբերի Ջարենցէն իր յանդգնութեամբ երբ կը բաղձայ «արժանի ըլլալ»

Նաեւ սիրածներո՛ւն
Աշխարհի բոլոր հաւճարե՛ղ բանաստեղծներուն...:

Յանդգնութենէն անկախ, համեստութիւնը թերեւս անտեղի չէր հոս պարզապէս որովհետեւ վստահ չենք թէ «աշխարհի բոլոր հաւճարե՛ղ բանաստեղծներուն» սիրածները ինչպէ՛ս պիտի ... փոխադարձէին փափաքին:

Իր զրոյցները Աստուծոյ հետ աղօթքներ չեն: Ընդհանրապէս հարցումներու ձեւով ըսուած բանաստեղծը մտահոգող երեւոյթներու շուրջ հաստատումներ են: Հարցումները պատասխան չունին իրենց անսկիզբ ու տիեզերական բնոյթին պատճառաւ: Բանաստեղծը սահմանած է Աստուած բառախաղով մը որ այնքան ալ հեռու չէ ճիշդ ըլլալէ.

«Կարելի»-ին անսահմանութի՛ւնն է Աստուած.

«Անսահման»-ին կարելիություն է առնել:

Հակառակ իր գիտին

Եւ Աստուած, որ հորս կը նման
Ժպտադէմ կը դիտէ պիտե՛ս:

Ու հաւանաբար ճիշդ ատոր համար, հետեւեալ հարցումները կ'ուղղէ.

Ըսիր, - «Թո՛ղ տուէք մանուկները, որ ինծի՛ գան...»

Տէ՛ր,
Մանուկները չկանչած՝ ինչո՞ւ
Անոնց ծնողնե՛րը չես կանչե՞լ
Չանոնք մանկացնելո՞ւ
Ինչո՞ւ փոխանակ պանո՛ւնք կանչելո՞ւ
Դո՞ւն չես գար, Տէ՛ր...
«Երանի հոգիով աղքատներուն»
Ըսիր դու
«Քանի՞
Արքայութիւնը երկինք
Անո՛նք ժառանգեն պիտի...»
Բայց Տէ՛ր, ինչպե՞ս արտօնեցիր դու՞
Որ պաւակներդ բոլոր՝ աղքա՛տ թէ՛ հարուստ
Այնքա՛ն աղքատանա՛
Որ նոյնանան...

Տէ՛ր, ինչպե՞ս արտօնեցիր, որ աղքատները բոլոր չքանա՞ն
Եւ հարուստնե՛րը միայն գոյատեւեն աշխարհի վրա
Եւ արքայութիւնդ երկինքի՛ անտէր ու անժառա՛նգ մնայ...

Նման հարցում մը, հարցումներ Ֆրիկը ըրած էր քանի մը դար առաջ բայց թէ ո՞ր
կը պատասխանէ կամ կը գտնէ պատասխանները այս ու մնացեալ հարցումներուն
յստակ չէ եղած Ադամին՝ խնձորը ուտելէն ի վեր եւ բանաստեղծը կարծէ՛
անդրադարձած է ատոր երբ ճարահատ, ձեռքերը վեր նետելով կ'ափսոսայ.

Այս ի՛նչ խաղ է պարհուրելի, Տէ՛ր...
Որ խաղա՛լ կու տաս ինծի դուն ծնունդէ՛ս ի վեր...
Խա՛ղ՝ որուն օրէնքները միայն դու՛ն գիտես,
Որուն՝ թէ՛ խաղացողն ու թէ՛ խաղաքարն եմ ես...:

Բազմազան նիւթերու, ապրումներու, երեւոյթներու ու կեանքի
փորձառութիւններու մասին ձեռնհասօրէն ու տաղանդով գրելը, պեղելը
կ'ենթադրէ որոշ վարպետութիւն՝ լեզուի, գրելու արուեստին ու արհեստին մէջ:
Առաջին հերթին, ընթեցողը շուտով կ'անդրադառնայ թէ գործ ունի
արեւմտահայերէնի լաւագոյն վարպետներէն մէկուն հետ: Ճկուն է ու հեղասահ
լեզուն ու անոր տիրացումը կը յատկանշուի նաեւ իր բծախնդրութեամբ՝
խուսափելու աւելորդ կրկնութիւններէ: Արեւմտահայերէնի չքեղութիւնը, համը,
երանգները կը կապեն ընթեցողը գործին: Վարպետութիւնը նաեւ երեւան
կուգայ երբ իր ըսել ուզածը լաւագոյն ձեւով փոխանցելու համար կը դիմէ
բառերու ստեղծումին ու նաեւ օտար գործածական բառերու հայացումին:

Լեզուն բանաստեղծութիւնը չի շիներ անշուշտ եւ ատոր համար քերթուածները յատկանշող ու ոտքի պահող պատկերներու շոյլութիւնը: Նիքակոյի նուիրուած քերթուածին մէջ լիճը եզերող պողոտան «ինքնաշարժներու համրիչ» ի կը վերածուի.

Լէյք Շորի պողոտան լճափնեայ՝
Ինքնաշարժներու հոսո՛ւն
Համրիչ մըն է հիմա՝
Որ ձե՛ռք մը անտես
Կը քաշէ մշտապէս...

Կամ, ամէն ինչ իրար անցնող քամին կը կենդանանայ ու կը գզուրրտի թուփերուն հետ.

Հովը բռնած է թուփերուն մապերէն
Ու կը քաշկոտէ պանոնք կատա՛ղօրէն...

Եւ կամ, անհատին ուրախութիւնը կ'արտայայտէ արեւու հետ բաղդատականով, մանաւանդ չրջապատը բաժնեկից ընելու իր ճառագայթող տրամադրութեամբ.

Եւ որովհետեւ ուրա՛խ էի իրապէս՝
Գաւաթիս մէջ արեւի կաթի՛լ մը դրի,

Որ ինչի՛ որ դպիմ, - բացի մարդոցմէ՝, կը բոցկլտայ՝...

Այս պատկերները առատօրէն չաղ են տրուած քերթուածներու մէջ որոնց բնոյթը որոշուած է պեղուած նիւթերու կամ ապրումներու կամ հոգեվիճակներու պարտադրութեամբը եւ ոչ թէ բանաստեղծը ինքզինք կաշկանդած է քանի մը ձեւերու սահմանափակումով: Եթէ նման մօտեցում մը զայն չընեն «Հնչեակի վարպետ» ապա իր հնչեակները վիժումներ չեն ինչպէս չեն տարբեր կաղապարումներով գրուածները: Ընտրուած նիւթը կը պարտադրէ ինչպէս ներկայացուիլը եւ ոչ թէ ոգին կամ նիւթը յարմարցուած է քերթողական կաղապարի մը:

Զարեհին ստեղծագործական չքեղ վաստակը կ'ապահովէ իր տեղը մեր գրականութեան մէջ: Պիտի ուզէի սակայն զգուշանալ որեւէ յաւակնութիւն մատնող վճիռ փառասիրելէ ճշդելու թէ որքա՞ն կը գոյատեւէ: Յակոբ Օշական մը կրնար ինքզինքին արտօնել նման զեղումներ սխալելու պարագային նոյնիսկ: Որովհետեւ կան անհատներ որոնց սխալիլը նոյնիսկ արուեստ է: Այս օրերուն մենք չենք բախտաւորուած այդպիսի անհատականութիւն մը ունենալով մեր մէջ ու պէտք չկայ կարգ մը միամիտներ աննախանձ կերպով կապկել: Զարեհը անդրադարձած է երեւոյթին Նարեկացիին հետ զրոյցի մը մէջ.

«Ինչպէ՞ս չես տեսներ
Բազմաշնորհ ու բազմադէմ գրողնե՛րը մեր,
Որոնք գրիչներն իրենց կը թաթխեն
Մելաններու մէ՛ջ գոյնագոյն...»,
Որոնք, որպէսպի քեզի՛ ծա՛ռայեն՝
Կը ծառայեն իրենց տէրերո՛ւն...»:
Նարեկացին կը նայի
Ինձի,
Ու կ'ըսէ.
- Եթէ Հայ ժողովուրդը ա՛յս է՝
ես Նարեկացին չե՛մ, ո՛րդի...:

Բայց որովհետեւ ոչ բոլոր մեր գրողները ընտրուած տէրերու կը ծառայեն եւ որովհետեւ կան գրողներ որոնք տակաւին ըմբոստանալու սրբազան կրակը կը պահեն իրենց մէջ, ապա Նարեկացին կը մնայ այն ինչ որ է եղած անցնող հազարամեակին ու Հայ ժողովուրդը է ու կը մնայ այնպէս ինչպէս որ էր անսկիզբ ժամանկներէն մինչեւ մեր խառն օրերը եւ այնպէս ինչպէս Նարեկացին ճանչցած էր զայն, որպէսզի ատենը մէկ այդ ժողովուրդի զաւակները գնահատեն երախտաշատ մտքի ու հոգիի մշակները եւ մասնաւորելով, բանաւոր խօսքի ու ոսկեղնիկ բանի վաստակաշատ ու ոսկեծայռ ա՛յս գրիչը նոյն այդ ժողովուրդին:

Մարգարետ Մարկոսեան

Նոյեմբեր 1996 - Յունիս 1997
Ալպընի, Նիւ Եօրք